

ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΔΙΑΣΩΣΗΣ ΕΒΡΑΙΟΠΑΙΔΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΟΧΗ: ΕΝΑ ΑΓΝΩΣΤΟ ΚΥΚΛΩΜΑ ΠΑΡΑΝΟΜΩΝ ΥΙΟΘΕΣΙΩΝ

ΛΕΟΝ ΣΑΛΤΙΕΛ

Κατά τη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής, περί τους 50.000 Εβραίους της Θεσσαλονίκης εκτοπίστηκαν στα ναζιστικά στρατόπεδα θανάτου όπου και εξοντώθηκαν. Αυτοί που θα μπορούσαν να αντιδράσουν και να βοηθήσουν τους διωκόμενους Εβραίους, οι κρατικοί φορείς, οι εκπρόσωποι του Δήμου, της Εκκλησίας, των φορέων και οργανώσεων ήταν ως επί το πλείστον σιωπηλοί, εκτός από κάποιες μεμονωμένες περιπτώσεις. Αυτό έδειξε η έρευνά μας για τις περιπτώσεις της καταναγκαστικής εργασίας και της καταστροφής του εβραϊκού νεκροταφείου της πόλης που προηγήθηκαν της γκετοποίησης και του μετέπειτα εκτοπισμού των θεσσαλονικέων Εβραίων.¹ Και κατά τη διάρκεια των διωγμών (Μάρτιος-Ιούνιος 1943), όπως παρατηρεί ο Mark Mazower, οι επαγγελματικές οργανώσεις της πόλης έκαναν λίγα για να βοηθήσουν τους εβραίους συμπολίτες τους, τηρώντας μια «εκκωφαντική σιωπή».²

Αντίστοιχα, δεν υπήρχαν οργανωμένες προσπάθειες διάσωσης ατόμων από αντάρτικες ή άλλες ομάδες.³ Το δράμα των Εβραίων απουσιάζει τελείως από τον παράνομο Τύπο της Θεσσαλονίκης,⁴ ή από τα αιτήματα κατά τις διαδηλώσεις των φοιτητών της πόλης τον Μάρτιο του 1943.⁵ Θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί ότι

*Ο Λεόν Σαλτιέλ είναι υποψήφιος διδάκτορας σύγχρονης ελληνικής ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.
(leon.saltiel@gmail.com)*

η Αθήνα έκανε περισσότερα για να βοηθήσει τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης, παρά η ίδια η γενέτειρά τους.

Η διδακτορική έρευνα που διεξάγω στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας σχετικά με το Ολοκαύτωμα των Εβραίων της Θεσσαλονίκης εντόπισε μια φωτεινή εξαίρεση που θα ήταν σκόπιμο να παρουσιαστεί αυτόνομα λόγω της μεγάλης σημασίας της: ένα δίκτυο παράνομων υιοθεσιών από έλληνες δικαστικούς και δικηγόρους, οι οποίοι προσπάθησαν να επιταχύνουν υιοθεσίες Εβραιοπαίδων από χριστιανικές οικογένειες, τις παραμονές των διωγμών.⁶

Το άρθρο δεν βασίζεται μόνο σε μία μαρτυρία, αλλά προσπαθεί να τη διασταυρώσει και με άλλες πηγές. Είναι πολλές φορές που αναφέρονται διάφορες προσπάθειες διάσωσης Εβραίων κατά την Κατοχή, αλλά είναι αποσπασματικές, ελλιπείς και χωρίς να επιβεβαιώνονται και από άλλες πηγές. Στην περίπτωση των υιοθεσιών όμως μπορούσαμε να βρούμε στοιχεία και από τον κατοχικό τύπο όπως και από ιταλικά διπλωματικά έγγραφα που συμπληρώνουν την αφήγηση και προσθέτουν χρήσιμες νέες πληροφορίες.

Παράνομες υιοθεσίες

Ένα από τα διλήμματα των εβραίων γονέων πριν την αναχώρηση για την Πολωνία ήταν το τι να κάνουν με τα παιδιά τους. Είναι γνωστοί οι ισχυροί οικογενειακοί δεσμοί μεταξύ των Εβραίων της Θεσσαλονίκης και αυτός ο παράγοντας αναφέρεται συχνά για να εξηγήσει εν μέρει το μεγάλο ποσοστό των απωλειών. Κατά τη διάρκεια αυτών των τραγικών στιγμών, μαρτυρίες και έγγραφα υποδεικνύουν κάποιες οργανωμένες προσπάθειες για να υιοθετηθούν Εβραίοπουλα από Χριστιανικές οικογένειες.

Ο Τζων Θωμά, νέος δικηγόρος εκείνη την περίοδο και μετέπειτα πρόεδρος του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης, μιλάει στα απομνημονεύματά του για περίπου 400 υιοθεσίες εντός δεκαπενθήμερου, με τη συνεργασία του Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης και δικηγόρων της πόλης. Το σχέδιο συντονίστηκε από τον Πρόεδρο Πρωτοδικών Άγγελου Κουτσουμάρη, ο οποίος όρισε έκτακτους δικαστές σε δύο βάρδιες (πρωί και απόγευμα) για να επιταχύνει τις σχετικές ενέργειες. Οι διαδικασίες ήταν σύντομες, με τη συγκατάθεση των εβραίων γονέων. Οι δικηγόροι που βοηθούσαν με τα διαδικαστικά ζητήματα, συχνά πλήρωναν τα έξοδα οι ίδιοι. Τα έγγραφα εκδίδονταν εσπευσμένα, ώστε να κατατεθούν στο ληξιαρχείο και τα παιδιά να εξαιρεθούν από τους διωγμούς.⁷

Δυστυχώς, οι ενέργειές τους έγιναν γνωστές από τις γερμανικές Αρχές. Σε μια επείγουσα διαταγή προς τον Πρόεδρο Πρωτοδικών του ζητούσαν να σταματήσει άμεσα τις υιοθεσίες, να υποβάλει εντός πενθημέρου λεπτομερείς καταστάσεις με τα ονόματα και τις διευθύνσεις των φυσικών και θετών γονέων καθώς και τα ονόματα των δικηγόρων, δικαστών και γραμματέων που συνεργάστηκαν στο εγχείρημα, και να ανατρέψει νομικά τις υιοθεσίες.

Σύμφωνα με τη διήγηση του Θωμά, ο δικαστής Κουτσουμάρης παρουσιάστηκε μόνος του ενώπιον του Γερμανού αξιωματικού Max Merten και ανέλαβε πλήρως την ευθύνη των πράξεών του, λέγοντας ότι έδρασε για να σωθούν αθώα παιδιά. Οι Γερμανοί τόσο εξεπλάγησαν από «το θάρρος, την εντιμότητα, την ειλικρίνεια αλλά και την προσφορά» που του έσφιξαν το χέρι, και τον συνόδευσαν μέχρι το ασανσέρ διαβεβαιώνοντάς τον ότι το θέμα έπρεπε να θεωρείται λήξαν, αφού οι υιοθεσίες ήταν «εκ των περιστάσεων ανθρωπίνων επιβληθείσας».⁸

Αν και η διήγηση ίσως υπερβάλλει σε κάποια σημεία, η στάση των Γερμανών, που με μια πρώτη εντύπωση δείχνει ένα «ανθρώπινο πρόσωπο», δεν θα πρέπει να παραξενεύει. Οι Γερμανοί στο τοπικό επίπεδο δείχνουν συχνά μια real politic, κοιτάζοντας τα ευρύτερα συμφέροντά τους και μη θέλοντας να αναστατώσουν τις τοπικές ισορροπίες, ειδικά όταν αυτές δεν τους αντιτίθενται. Όταν οι προσπάθειες παράνομων υιοθεσιών αποκαλύφθηκαν και ακυρώθηκαν, ο δικαστής Κουτσουμάρης δεν αποτελούσε πλέον απειλή για αυτούς και μια σκληρότερη τιμωρία ίσως εναντιώνονταν με παράγοντες της τοπικής κοινωνίας, τους οποίους οι Γερμανοί επιθυμούσαν να έχουν με το μέρος τους.

Επιβεβαίωση από άλλες πηγές

Η ύπαρξη οργανωμένου σχεδίου για παράνομες υιοθεσίες επιβεβαιώνεται και από δημοσιεύματα της δωσίλογης εφημερίδας *Νέα Ευρώπη*.

ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΡΟΣΟΧΗ!

Η ΥΙΟΘΕΣΙΑ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΟΠΑΙΔΩΝ

Δεπιστώθη ότι πολλοί συμπολιταί μας λησιμονούντες τὸ τί μὲς ἔκαμαν οἱ Ἑβραῖοι φύσονται ἀπὸ ἐν ὄθθεν ἀσθημα φιλανθρωπίας, ὅπως ἐκ τῆς τοῦ ὁποῦ ἀσφαλῶς κρύπτονται τελείως διάφορα πρὸς τὴν καλῶς ἐνοουμένην φιλανθρωπίαν ἐλατήρια προβαίνοντες εἰς υἱοθεσίας διαφόρων Ἑβραϊοπαίδων.

Καθίστανται λοιπὸν ἀρροδίως γνωστὰ τὰ κάτωθι :

1) Ἡ Στρατιωτικὴ Διοίκησις Θεσσαλονίκης—Ἀγγέλου ἔχει πλήρη γνώσιν τῶν γνωσμένων υἱοθετήσεων.

2) Ἄπασαι αἱ υἱοθεσίαι αὗται εἶναι νομικῶς ἄκυροι, διότι ἀντιβαίνουν πρὸς τὰς ὑπὸ τῶν Ἀρχῶν Ἐκατοχῆς, ὡς ἀφορᾷ τοὺς Ἑβραίους, ἐκδοθείσας ρητὰς Διαταγὰς.

3) Ἐάν πρὸ ὅλα ταῦτα ἐπιχειρήσῃ τις νὰ υἱοθετήσῃ τὸν Ἑβραῖον ἢ συμπεριλάβῃ ὡς Ἀρχῆ, ὡς Δικηγόρος ἢ ὡς συμβολαιογράφος εἰς μίαν τοιαύτην υἱοθεσίαν ὅθεν ὁ τιμωρηθῆ μὲν, ἀλλὰ ὁ ἀποσταλῆ ὅχι μόνον δι' ἐν ὤρισμένον χρόνον διάστημα, ἀλλὰ δι' ἀπειροόριστον χρόνον εἰς τὸ Στρατόπεδον Ἡαύλου Μελᾶ.

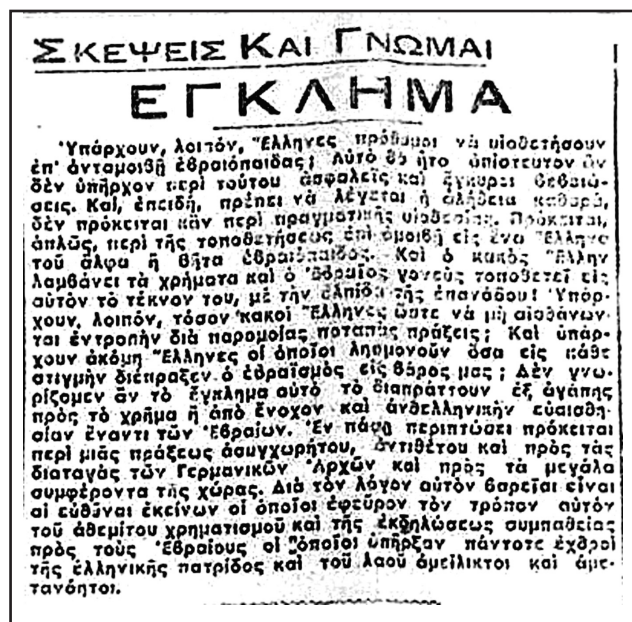
Ἐλπίζεται ὅτι μετὰ τὴν κατηγορηματικὴν ταύτην προειδοποίησιν θὰ παύσῃ παρρηγουμένη ἢ ἀσχημία αὕτη, ἢ ὅποια ὅθεν προσβάλλει μόνον τὰς Διαταγὰς τῶν Ἀρχῶν Ἐκατοχῆς, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ ἔθνηκὸν συναίσθημα πάντος γνησίου Ἑλληνογενεῖς πατριώτου.

Ανακοίνωση που δημοσιεύτηκε στις 30 Μαρτίου 1943 καλούσε τον τερματισμό αυτών των υιοθεσιών.⁹ Αν οι υιοθεσίες ξεκίνησαν λίγο μετά την ανακοίνωση προς τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης για τον εκτοπισμό τους στην Πολωνία (ο αρχιραβίνος Κόρετς προέβη στην ανακοίνωση στην κεντρική συναγωγή στις 14 Μαρτίου 1943), τότε το σχέδιο πρέπει να αποκαλύφθηκε γύρω στις 30 Μαρτίου, που συμπίπτει με την ημερομηνία έκδοσης της εφημερίδας.

Η ανακοίνωση έλεγε ότι πολλοί πολίτες της Θεσσαλονίκης «λησμονούντες το τι μας έκαναν οι Εβραίοι» και «ωθούμενοι από εν δόξαν αίσθημα φιλανθρωπίας» έχουν προχωρήσει στην «ασχημία αυτή, η οποία δεν προσβάλλει μόνον τας διαταγάς των Αρχών Κατοχής, αλλά και αυτό ακόμη το εθνικόν συναίσθημα παντός γνήσιου Έλληνος πατριώτου». Το περιεχόμενο και ο τόνος της ανακοίνωσης, καθώς και το γεγονός ότι είναι ανυπόγραφη, υποδεικνύει ότι το κείμενό της γράφτηκε από τους δημοσιογράφους της εφημερίδας, με μόνο βασικές κατευθύνσεις από τους Γερμανούς.

Η εφημερίδα δεν σταμάτησε εδώ.

Σε ένα πρωτοσέλιδο άρθρο της την επόμενη ημέρα με τον τίτλο «Έγκλημα», ο συντάκτης της αναρωτήθηκε: «Υπάρχουν, λοιπόν, τόσον κακοί Έλληνες ώστε να μη αισθάνονται εντροπήν δια παρομοίας ποταπάς πράξεις;». Αφού, λοιπόν, επισήμανε ότι «[ε]ν πάση περιπτώσει πρόκειται περί μιας πράξεως ασυγχωρήτου», συνέχισε ότι

επρόκειτο περί πράξεως «αντιθέτου και προς τας διαταγὰς των γερμανικῶν αρχῶν και προς τα μεγάλα συμφέροντα της χώρας», ενώ ακολουθούσε το σύνηθες αντισημιτικό της παραλήρημα.¹⁰

Μια άλλη σημαντική πληροφορία που ίσως σχετίζεται με τις προσπάθειες του δικαστή Κουτσουμάρη βρίσκουμε

στα αρχεία του Ιταλικού Προξενείου Θεσσαλονίκης, αναφορικά με ένα παρόμοιο γεγονός που και αυτό αποκαλύφθηκε από τους Γερμανούς. Σε τηλεγράφημά του ο ιταλός πρόξενος στη Θεσσαλονίκη Guelfo Zamboni περιγράφει μια συνάντηση που έλαβε χώρα στις 31 Μαρτίου 1943. Ο αξιωματικός των SS Dieter Wisliceny συγκέντρωσε τους επικεφαλής των εβραϊκών οικογενειών με ισπανικά διαβατήρια. Ο λόγος ήταν ότι είχε υποπέσει στην αντίληψή του ότι βοηθούσαν τους Έλληνες Εβραίους με διάφορους τρόπους, όπως με το να δέχονται για φύλαξη χρήματα, τιμαλφή ή ακόμη και τα παιδιά τους. Ο Wisliceny τους απείλησε ότι αν δεν σταματήσουν αυτές οι πρακτικές θα υποβληθούν σοβαρές ποινές. Ο ιταλός πρόξενος προσθέτει ότι τις τελευταίες μέρες πολλά Εβραϊοπαίδια έχουν υιοθετηθεί από «Έλληνες πολίτες» (μάλλον εννοεί τους Χριστιανούς) και «ξένους» (μάλλον εννοεί Εβραίους ξένης υπηκοότητας), με αποτέλεσμα οι γερμανικές Αρχές να έχουν απειλήσει με σοβαρές επιπτώσεις.¹¹

Η επιλογή των υιοθεσιών πρέπει να ακολουθήθηκε από αστικές εβραϊκές οικογένειες που είχαν κάποια οικονομική άνεση, με επαφές με έλληνες δικηγόρους που γνώριζαν καλά την ελληνική γλώσσα. Οι οικογένειες από φτωχότερες τάξεις μάλλον επέλεξαν άλλους τρόπους για να διασώσουν τα παιδιά τους, όπως να τα αφήσουν σε κάποιο ορφανοτροφείο.

Τέτοια περιστατικά είχαμε για παράδειγμα στο Δημοτικό Βρεφοκομείο «Άγιος Στυλιανός». Μια έρευνα στα αρχεία του ιδρύματος από την Αίγλη Μπρούσκου βρήκε μερικές τέτοιες περιπτώσεις τους πρώτους μήνες του 1943, και κυρίως στα μέσα Μαρτίου. Είναι λίγες οι αναφορές στο θρήσκευμα των έκθετων βρεφών, αλλά για κάποια αναφέρεται ότι ήταν από εβραϊκές οικογένειες. Δύο από αυτά τα βρέφη τα ζήτησαν πίσω οι μητέρες τους την επόμενη μέρα και μάλλον ακολούθησαν τους γονείς τους στην Πολωνία. Από αυτά που παρέμειναν, άλλα δύο επιστράφηκαν σε επιζώντες συγγενείς μεταπολεμικά. Τα υπόλοιπα, όσα βέβαια επέζησαν του πολέμου, βαφτίστηκαν και δόθηκαν για υιοθεσία, χωρίς ίσως να μάθουν ποτέ την τύχη των φυσικών τους γονιών.¹²

Ένα ηθικό δίδαγμα

Είναι αξιοπερίεργο πως ένα τέτοιο κύκλωμα, που ίσως είχε το λιγότερο 100 εμπλεκόμενους, δεν έγινε ευρύτερα γνωστό από τους πρωτεργάτες του μεταπολεμικά. Για παράδειγμα, συχνά αναφέρεται διάβημα 150 δικηγόρων της Θεσσαλονίκης για να εκτοπιστούν οι Εβραίοι σε ένα νησί.¹³ Ίσως ο χαρακτήρας του δικαστή (και μετέπειτα αεροπαγίτη) Κουτσουμάρη, ενδεχομένως το γεγονός ότι δεν είχε παιδιά, ίσως η ιστορική συγκυρία ή, ακόμη, ότι τελικά οι προσπάθειες απέβησαν άκαρπες μπορούν να εξηγήσουν το γεγονός ότι αυτοί που συμμετείχαν δεν είπαν την ιστο-

Εβραία παιδιά σε φτωχογειτονιά της Θεσ/νίκης, Σεπτ. 1941. (πηγή: Εβραϊκό Μουσείο Θεσσαλονίκης)

ρία τους και ποτέ δεν πήραν τα εύσημα που τους αξίζουν. Κάποιες φορές, ο άνθρωπος κάνει το καλό χωρίς να αναζητά ειδική μνεία ή δόξα, παρά μονό αυτό που του υπαγορεύει η συνείδησή του. Και αυτό ίσως είναι ένα από τα ηθικά διδάγματα αυτής της ιστορίας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Leon Saltiel, «Dehumanizing the Dead: The Destruction of Thessaloniki's Jewish Cemetery in the Light of New Sources», *Yad Vashem Studies* 42/1 (2014), σ. 11-46.

2. Mark Mazower, *Salonica City of Ghosts: Christians, Muslims and Jews, 1430-1950*, Alfred A. Knopf, Ν. Υόρκη 2005, σ. 409-410.

3. Ιακώβ Σιμπή / Καρίνα Λάμψα, *Η ζωή απ' την αρχή*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010, σ. 112.

4. Βλ. για παράδειγμα Σπύρος Κουζινόπουλος, *Ελευθερία: όργανο της επιτροπής περιοχής Μακεδονίας του ΕΑΜ: η άγνωστη ιστορία της πρώτης παράνομης οργάνωσης και εφημερίδας της Κατοχής*, Θεσσαλονίκη 1985, και Οντέτ Βαρών, «Μια "σιωπή" των γραπτών πηγών», *Σύγχρονα Θέματα* 52-53 (1994), σ. 79-84.

5. Βλ. για παράδειγμα Γιώργος Καφταντζής, *Το Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης στον καιρό της Κατοχής*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2008.

6. Ευχαριστώ τον κ. Δημήτρη Γαρούφα, πρώην πρόεδρο του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης, που μου υπέδειξε το βιβλίο του Τζων Θωμά. Ο Γαρούφας έχει αναφερθεί στο θέμα των παράνομων υιοθεσιών σε δύο άρθρα του στην εφημερίδα *Αγγελιοφόρος* στις 26 Ιανουαρίου 2011 και 10 Οκτωβρίου 2012.

7. Τζων Θωμά, *Συμβολή στην ιστορία του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης (1914-1960)*, Δικηγορικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 39-40.

8. *Αυτ.*

9. *Νέα Ευρώπη*, 30 Μαρτίου 1943, σ. 1.

10. *Νέα Ευρώπη*, 31 Μαρτίου 1943, σ. 1.

11. Γενικός πρόξενος Zamboni στην Ιταλική Αντιπροσωπία στην Αθήνα, 3 Απριλίου 1943, στο Daniel Carpi (επιμ.), *Italian Diplomatic*

Documents on the History of the Holocaust in Greece (1941-1943), Tel Aviv University, Τελ Αβίβ 1999, σ. 151-153. Η περιγραφή στο τηλεγράφημα προέρχεται από αυτόπτη μάρτυρα, Εβραίο ισπανικής υπηκοότητας.

12. Αίγλη Μπρούσκου, «“Όποια πέτρα και αν σηκώσεις”»: το Δημοτικό Βρεφοκομείο “Άγιος Στυλιανός” και οι σχέσεις του με την Εβραϊκή Κοινότητα της Πόλης», *Θεσσαλονικέων Πόλις* 2 (2000), σ. 206, καθώς και ιδιωτική συζήτηση με την αρθρογράφο.

13. Μιχαήλ Μόλχο / Ιωσήφ Νεχαμά, *In Memoriam: Αφιέρωμα εις την μνήμην των Ισραηλιτών θυμάτων του Ναζισμού εν Ελλάδι*, Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 139. Κάποιο αντίγραφο της επιστολής δεν έχει εντοπιστεί.